

DİVİTCİLERİMİZ VE ESERLERİ

Ord. Prof. Dr. Süheyl ÜNVER
Tıp Tarihi Enstitüsü Müdürü

DİVİT

Divit Selçuk ve Osmanlı Türklerinin icadı değildir. Daha önce _Orta Asya Türk aleminde bunların çeşitlerini resimlerinden öğreniyoruz. Esası gayet basittir. Bir noktası ve yanında kalemlerini, kalemtraş ve makta- mı koyacak bir de kutusu vardır. Osmanlı- lar bunu pek ileri götürmüş ve refah devir- lerimizde arandığı nisbette en lüks ve paha- lıları yapılmıştır.

Türk diviti Avrupa'da da meşhur olmuş, o kadar ki bugünkü mürekkepli asri istiloların babası olmuştur. Bizde mevzuumuz çerçeve- sindeki divitin en aşağı beş asırlık bir mazisi vardır. Bu yazımızla ona ışık tutabilirsek bah- tiyar olacağım.

Divit ve tarihi, öğrenileceği üzere kültür tarihimizin her asrında mühim yer almıştır. Bugün artık 5-10 meraklısı ve birkaç da kul- lananı istisna edilirse mazimizin meçhulleri arasına girmiştir. Gönül arzu eder ki bugüp.kü ve gelecek nesle, dedelerimiz hokkalarını ve yazı kalemlerini böyle muhafaza eder ve yazı- larında kullanırlardı diye evlerimizde ufak vitrinlerde yeni nesle kötü misal olacak ufacak şişelerde saklanan içki ve likörler ve hiç bir kıymet ifade etmiyen ve sırf gösterişten ileri gitmiyen ufak biblolar yerine mazimizin kül- tür araçlarından örnekler ve bu meyanda bü- tün teferruatıyla bir divit koymalı ve bunu bilmiyenlere iftiharla göstermeliyiz.

EVLİYA ÇELEBİ'YE GÖRE DİVİTCİLER

Esnafı devatçıyanı gfinagun, Pirleri Haz- lı
reti Cibrili Emindir ki Cennet-i me'vadan ilk

defa olarak devatı ve kalemi Hazret-i İdrise getirip yazıcılara ve terzilere pir etmiştir. Hazret asrında (Ebu Hafî) nam bir kuyumcu sarı pirinçten bir devat yaparak Hazret-i Re- sule takdim etmiş, Fahri mevcudat dahl vahy" katibi olan Muaviye'ye hibe etmiştir. Selman belini bağladı. Kabri Yemen'de "Demul" şehrinde dir. Dükkanları hep Bayezid'de kağıt- cılar içindedir. İleri gelenleri "Cümleye kul- oğlu Mustafa Çelebi" dir ki üç kollu ve kapak- lı sandık gibi gümüş ve pirinç devatlar. yapar. Sade yüz kuruş kar hakkı alır. Bunlar da seyis- haneler üzere dükkanları "Devat -divit" lerle zeyn idüp ubur ederler ı.

DİVİT ŞEKİLLER!

Biz, seneler devam eden araştırmalarımız esnasında imzalı ve imzasız her çeşit ve büyük- lükte divitler gördük. Antikacı Nurettin Rüş- dü Büngül merhum (Eski Eserler Ansiklo- pedisi)nde divitlerin tartısı 200-300 dirhem (600-900 gram) dır. Bir tane tam bir okka- (r 200) gram ağırlığında bulunmuş, diyor. İstanbul'da muhtelif madenlerden yapılmış ve muhtelif büyüklükte olanların Ressam Ali Rıza Bey Hocamızın çizdiği divit gibi stan- dard bir şekli vardır. Hatta bunların İstanbul'da yapıldıklarında bu üslubda olmalarından te- reddüd caiz değildir.

Memleketimizin her tarafında, Şarkında, garbında ve İmparatorluğumuz zamanında Rumeli de de divitler yapılmıştır. İstanbul'-

¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi cild 1. S. 578.
L stanbul esnafının Padişah huzurunda geçişlerini tas- vir ederken yazmıştır.

dakilerine benziyenler var amma Rumeli'ye has şekil değişiklikleri nazardan kaçmamaktadır. Bunlar kolaylıkla farkedilebilir.

Bir defa divit ufak bile olsa cebe girmez, vaktiyle bunu bele çevrilen orta ve büyük kuşaklar içine sokarlardı. Yalnız hokkası görünürdü. Ekseriya kaleminden bir karış uzunlukta ve iki parmak enindedir.

Gördüklerimizin harcıalem olanı bakır dandır. Ayrıca yazdığımız gibi her maddeden, gümüş ve altundan da yapılanları az değildir.

Çift hokkalı olanlara da rastladık. Mutad üzerine bunların birisine siyah, diğerine la'l mürekkebi konur. Yanına perçinlenmiş olan kalemduklıklarına da birkaç muhtelif kalınlık ve incelikte açılmış kamış kalemler, bunları açmağa orta boyda kalemtraşlar, ya sapı içinde, yahut ayrıca yapılmış ufak hak "tashih" kalemtraşları ve bir de makta konur ve bunların içine girebilecekleri aranır ve bulunur. Zira yazı aletler ve edevatını satanlarda her boy, her çeşidi ve her keseye elverişli olanları vardır. B'u elde yahut belde kuşak içinde durunca sahibinin bugünün coplar gibi birer müdafaa silahı gibi telakki olunabileceklerini düşünenler hatta latife yollu bunlarla icabında eğlenme kabilinden kafa ve kol da kırılabilir dendiği de işidilmiştir. Yalnız bizce hiçbir kalem ehli bunu bir silah olarak kullanmamıştır. Amma böyle bir korku yaratılmış ve hatta söylenmiştir.

ÇEŞİD VE NEVİLERİ ÇOK OLAN DİVİTLER:

- Topkapı Sarayı müzesi Yazı salonunda.
- Süleymaniye'de Türk-İslam Eserleri Müzesinde.
- Saraçhanebaşında Gazanferğa medresesindeki şehir müzesinde.

Kolaylıkla vitrinlerde görülür ve hususi müsaade ile birer birer tetkik olunabilir. Hususi kolleksiyonlar da bir hayli vardır. Bunları öğrenerek, görmek güç değildir.

Eskiden kubur ve divitler yalnız hattatlarda değil, bütün yazarlarda ve katiplerde bulunurdu. Evlerinde köşelerine çekilerek yazan meşhur hattatların divitlerinden ziyade bir tepside olan muhtelif kıvamda mürekkep,

hokkaları, kamış kalemleri ve diğer aletleri olduğunu hatırlıyorum.

Fakat usulen belki bir yere giderken götürülebilmeleri mülahazasıyla divitlerinin de bulunabileceği rivayet edilmektedir.

Bunlar sahihlerinin vefatlarından sonra terekelerinde satılmış veyahut birer hatıra olarak hediye edilmişlerdir Bunların da eski yazma kitaplarımızda olduğu gibi birer hal tercümeleri bulunmalı idi. Lakin bu imkan olamaz. Zira sahibleri değiştikçe isimlerini üzerine kazmak lazım. Vakti biz birkaç divitte sahihlerinin isimlerini iyi veya kötü yazdıklarına rasladık ² Kitaplarda bu nisbeten daha daha kolay. Zira onlara sahib olanlar aldıkları tarihlerle birlikte imza ve işlerini yazmakta ve hatta mühürlerini de basmaktadırlar. Bazı hokka takımları müstesna divitlerin mutenalarının eski ve yeni sahihlerini tayin etmenin imkanı yoktur.

DİVİT İMALİNDE KULLANILAN MADDELER

Gümüş: Sudan veya Mısır Gümüşlü, Mısır Hakimi Kadı Mehmed Ali Paşa'ya aid, büyükelçi Dr. Hulusi Fuad Tugay Kol.

- Pirinç:

- Bakır; Hafız imzalı. İstanbul Şehir Müzesi'nde.

- Siyah Tahta: İmzasız, Cilalı bir divit. Salih Keçeciden naklen Topkapı Sarayı Müzesi Kol. 27/295.

- Siyah Abonoz. Şehri İmzalı. 1. İmzasız ve 1148(1735) tarihli bir diğerini gördüm, Ekrem Hakkı Bey'de.

² Emekli Büyük Elçi Dr. Hulusi Fuad Tugay'da vaktiyle Romanyada bulup satın aldıkları bir mısır gümüş dividinde kötü bir yazı ile "Mısır Şahı Gazi Mehmed Ali Paşa 1194 (1780)" isminin ve tarihinin yazılmasından hediye edildiğini öğreniyoruz. Bu meşhur Mehmed Ali Paşadan önceki Mısır Valisi'dir.

Bir diğer divitin mürekkep hokkası kapağı içinde mührü Süleymanlı "Ashabı Kchif" ortasında çifte "Fatma" imzasını okuduk. Bu divitin sahibi isimdir. Antikacı Rahmetli Nureddin Yatman'da iki yerde Üçüncü Sultan Ahmed'in mührü olan her tarafı oymalı ve bir gümüş divit üzerinde ta'lik ile "Ya Muhammed kıl şafaat ümmetindir Ahmed 1125 (1713) mısrasını okuduk. Üçüncü Sultan Ahmede aidiyeti düşünülebilir.

- Som Balığı Kemiği. Y.M. Ekrem Ayverdi de.

- Fildişi: Bundan yapılmış sade, süslü ve oymalı divitler daha beyaz ve temiz görünür-se de çabuk kirlenir. Kazınırsa temizlenebilir.

- Tunç: Necib Asım görmüş. 1311(1893) "kitap" eserinde bahsediyor.

-Altun:" "1311(1893) " " 1

- Demir üzerine altun kakma.

- Demir üzerine gümüş kakma.

- Altun kaplama.

Sarı pirinç üzerine gümüş işi, (düz bir çalışma) Kanbur Ahmed işi.

- Beyaz Pirinç. (Beyaz Maden) de denir. Fenni nin bir diviti bu maddeden yapılmıştır.

- Balgamı: taş, Balım taşı ve yeşim'den mamul divitleri Baha Ersin tavsif etti.

- Savatlı. Türk-İslam Eserleri Müze-sinde No. 405 5

- Fildişi, altun kakmalı murassa, bir divit gördüm.

- Pirinç veya bakır üzerine (Tombak) denilen sıvama altun sürülmüş divit.

Pirinç ve gümüştan yapılmış olanlarda tasdik için zamanının padişah tuğraları basılmıştır. Bunlara damgalı derler. Antikacı Nureddin Rüştü Büngül, genç (ikinci) Osman tuğralı, hokkalı parmak kalınlığında üç kalemdanlı, birbirine merbut her kalemlerin ayrı kapağı ve fevkalade işlemeli olan 90 dirhem (270 gram) çeken bir diviti 100 altuna almış.

HOKKA İMZALARI

Bizde iki türlü hokka vardır. Birisi yuvarlak ve kalemdanların "kuburla altına konan hokkalar"dır. Bunu kalemdanlar kısmında yazacağımızdan buraya almıyorum. Burada asıl bahsedeceğim imzalar divitin yanında yapışık, dörtgenli hokkalara aid olacaktır. Biz bunu tamam yazdık iddiasında olamayız. Benim tetkiklerim İstanbul'da gördüklerime aiddir. Yoksa bunlar Türkiyemizin ve Dünyanın dört bir tarafına dağılmış olanları göremedim. Ne de olsa bu da ilerde araştırmalarını genişletecek olanlara bir nüve mahiyetinde görülürse memnun olurum. Bir kısım divitlerin yassı kalemdanları üzerinde ekseriya

hokkayı da beraber yapanların imzaları vardır. Çoğunda bu imzalar yalnız hokkalar üzerinde veya altındadır. Bunları tetkiklerimiz esnasında ayırd etmediğimizden topladıklarımızı "Divitcilerimiz İmzalarından Örnekler" bahsine koymakla iktifa ettik.

Kubur "Kalemdan yapanlar önce imzalı yuvarlak hokkaları alır ona göre mahfazasını hazırlar. Veyahud kendi kalemdan kalıbına göre hokka sipariş ederler. Ekserisi yani itinalıları ve değerli ustalar elinden çıkarlarında imzaları vardır. Bunlar daha çok Nakkaş, Hattat ve Müzehhip Ali Üsküdarî'nin kalemdanlıklarında görülür. Biz bu bahsi "Ali Üsküdarî" adlı eserimizde yazdık. Oraya müracaat edilmesi arzusuyla burada tekrarlamıyoruz.

MEŞHUR DİVİTCİLERİMİZ

- Usta Mehmedler. Divitcilerimiz içinde Mehmed işi bir hayli sanatkar" Ehli Sanaat-Ehli Zanaat) var. Fakat burada bahsettiğimiz oldukça eskilerden. Topkapı Sarayı Müzesinde Revan Odası Kütüphanesinde No. 1934 de 1050 (1640) tarihine aid bir Kanunname var ki bir nevi es'ar-narh defteridir. Orada devat kısmında:

- Düz ayaksız, sandık kubbeli, 2 ağızlı Devat "Usta Mehmed" işi mukavva kalemdan 130 akçe. İzahı var.

Fakat biz bunun tarifinden, kubur itlak olunan ve sandık biçiminde 2 Ayaksız mukavva kalemdan olduğunu anlıyoruz. Burada bahsedeceğimiz divitler arasına girmemesi lazım. Fakat Kanunname bunu devat kısmında zikrediyor. Bunu görmüş değiliz.

Ceride-i Havadis'in 20 Cemaziyelahir 1274 (1858) tarihli nushasında çıkan şöyle bir ilan İbnül Emin Mahmud Kemal Bey yazma mecmualarından birinde gözümüze ilişti:

"Asarı Atikadan "Mehmed İşî" tabir olunur, etrafı altun kaplı ve kapağının üzeri yakutlu 350 sim halisten mamul bir kıta devatı nadirül emsal sahibi tarafından furuht olunacağı ve 3000 kuruşa doğru verileceğinden mübayaasına talib olan zevatın ceridehaneden sual buyurmaları" bunu da göremedik.

- "Ameli Mehmed" imzalı divit. Sultan Abdülaziz'in kullandığı divit diye meşhur.

- Ameli Mehmed. Birinci Sultan Mahmud Han tasdik tuğrasını muhtevi bir gümüş divit. İri hokkasının kapağı içinde mührü Süleyman dışında "Ashabı Kehf" in isimleri yazılı. Büyük boy. (Y.M. Ekrem Ayverdi Kol.)

- Mehmed. Gümüş bir divitte Mehmed İmzalı. Hokka altında ve kenarda gümüşe mahsus padişah tuğrası var. Tam çıkmadığından okuyamadım.

- Ameli Mehmed. Gördüklerimin en büyüğü olan bir divit. Çok güzel ve altun kakmalı. Hokka kapağının iç tarafında Sülüsle istifli "Ya Müfettihal Ebvab, İftah Lena Hayrel Bab" ibaresi okunuyor. İtina ile hakkedilmiş. Bir rivayete göre bu zevat üçüncü Sultan Ahmed zamanında yetişmiş. Bundan zarif ve bu kadar itinalı bir divit görmedim, diyebilirim.

İMZASIZLAR:

Gerek Harcıalem ve gerek itinalı pek çok divit gördüm. Lakin imzaları yoktu. Birkaçının imzalarını iyi basılmadığından ve yahud zamanla bozulmuş olduğundan okuyamadım. Onları da bu kabilden sayıyorum. Bunları her ne kadar tesbit ettimse de evsafını buraya almadım. Yazı edevatı dosyamdan araştırılabilir. Bir kısmında tasdik için tuğra basılmıştı. Gümüş bir tanesinde Sultan Mecid tuğrası yanında yapıldığı yer olarak (Sivas) damgası okunuyordu.

İmzasızlar içinde ufak yassı olanlara da tesadüf ettim.

- Kanbur Ahmed usta: Maruf olduğu lakabını isminin başına geçirmek istemezdim. Fakat yiğit lakabıyla anılır, denir. Başka türlü meraklılarına bu zati tanıtmak kabil değil. Divitlerinden bir iki tane gördük.

Bu zat Sultan Üçüncü Selim zamanında yaşamış. Biyografisini bilmiyoruz. Anane ile gelen birkaç ufak bilgiye göre hayatında asla abdestsiz tezgah (Destigah)ı başına geçmemiş. Yaptığı divitler çok sanatkarane olduğu kadar uğurlu sayılmıştır. Yani divitinden satın alanlar ve bundan yazanlar buldukları mem-

muriyetlerde kolayca ilerler, emsalinden ve akranından ziyade saadete ererlermiş. Zira divitlerinin içine tılışımı havi gümüşten bir mühür var derlermiş. Ben kanbur Ahmedin diviti hokka kapağı içinde ortada (Beduh) ve kenarlarında mührü Süleyman içinde Ashabı Kehf yazılı bir vefk gördüm. Herhalde inanılan tılışimlardan biri bu olmalıdır.

Bu sanatkar marifet göstermek için sarı pirinç üzerine gümüş işi yapmakta mahir. Zira bu, yalnız gümüş veya yalnız bakır üzerine olanlardan güç imiş. Kendisi bunu kolaylıkla yaparmış. Gördüklerimiz maharetini isbata kafidir. İmzalı eserleri az olmamak şartıyla bulunabilir, ³ Kanbur Ahmed divitini elde etmek için şöyle bir mübalaganın da yapıldığını duydum. Güya güzel yazanlar evini satar, divitinden behemehal alırlarmış.

DİVİTÇİLERİMİZ VE ESERLERİ

- Abdülatif: Orta boy bir divit, süslü. Hokka altında etrafı nakışlı imzası okunuyor. İki çeşit aynı imza. Buna bağlı beyaz bir makta'ı da vardı. Aynı tarihte Ekrem Hakkı Ayverdi bey'de gördüm.

- Baha: Bu zatın imzasıyla birkaç divit gördüm. Birisi Tahsin Öz beyde idi ve iki imzalı, biri gümüş biri de beyaz maden (pirinçten) iki tane daha manzurum oldu. Hatat Hulusi Efendi üstadımız merhumun yazı takımında görmüştüm, bakırdan yapılmış.

- Fenni: Bilindiği üzere sanatkarlarımızdan iki "Fenni" vardır. Birisi **Mevlevi** Fenni Dede, mühür hakkaklarındandır. Güzel mühürleri vardır. Diğeride ikinci Sultan Mahmud zamanında Divitci Fenni'dir. İmzalı bir eserini Antikacı Rahmetli Nureddin Yatman'da gördüm ve "Ameli Fenni" imzasını aldım. Abdülmecid Tuğralı tasdiki vardı. İki renk mürekkep için iki kapaklı bir hokka dibinde Ameli Fenni imzasını okudum, geniş ve uzun bir kalemdanlığı vardı. Aynı imzalı diğer bir diviti de Türk İslam Eserleri Müzesi'nde

³ Hattat Şeyh Hamdullah Efendi yazılarını merakla toplamasından Şeyhçi Baha Bey denen Baha Ersin'de iki tane mutena divitini gördük.

4054 numaradadır. Bu imza kapağı üzerindedir.

- Hüsnü Arif: Muhafaza ettiğim beyaz pirinç hokkamda görülen imza. Tarihi yok. Temiz bir işçilikle yapılmıştır. Yassı bir hokkadır. İmzasını altına atmıştır. Ön cephesinde de İtalik harflerle bir (H) markası vardır. Hüsnü Arif'in iki yerde imzasını havi bir kalemli diviti de bende saklıdır. Bir diğer bakır divitte de Hüsnü Arif imzasını buldum. Bu zat pirinç ve bakırdan harcıalem bir çok divit yapmıştır.

- Hilmi: Edirnekari lake bir divitte bu imzayı okudum. 1170-1240 (1756-57-1824-25) yılları arasında rastlıyorum.

- Hacı Ömer: Yine Edirnekari bir divitte okuduğum imza 117c-1240 (1756-1757 1824-1825) yılları arasında bir sanatkara aid zannolunuyor. Bunu Edirne'ye aid bir tarz olmak üzere telakki ediyorum.

- İbrahim: İsmi "Usta İbrahim" olarak 1050(1640) tarihli Kanunname'de narh defterimizde görülmüştür. Yaptığı iki divit cinsi böyle tasrih edilmiş ve değerlendirilmiştir.

"Çekme mukavva kalemden pirinç devatla küçük boy, Usta İbrahim işi 47 akçe"

"Ayaklı mukavva sandık devatı pirinç kalemden" Üstad İbrahim işi 1 35 akçe"

Bunlar daha ziyade kubur denen kalemli cinsinden olmalı. Birisinde usta, diğerinde üstad diyor ki ikisi de aynı manadır. Usta üstadın türkçeleştirilmiştir.

- Kumkumacı Zade: Bu da 1050(1640) tarihli narh defterinde. Devatın tavsifi ve değeri böyledir.

"Kalemli mukavva, kubbeli, üstü sığır müzehheb devatı. İki ağızlı yirmi dirhem gümüşten masnu yapılmış Kumkumacı Zade işi 75 o akçe"

- Mehdi: Bir bakır divitte imzasını gördüm. Tarihi belli değil.

- Mehmed bin İsmail: Mürekkep hokkası kapağı içinde "Ashabı Kehif isimleri yazılı bir divitte gördüğüm imzadır. Üçüncü Sultan Ahmed zamanına ait tuğralı tasdiki var. Kalemli üzerinde şu kıta yazılı:

Yazılar gül gibi gülsün

Gide dillerden elem

Bağı maksud kağıt

Ancak bülbülü oldi kalem

Hokka üzerinde "katibülhıruf" cümlesi var.

Biz tarihini bundan çıkaramadık.

Mustafa: Bir divit sol (Tafi) tarafı okunmasından Mustafa zannettiğim bir divitte bu imzayı tam okuduğuma kanmıyorum. Mafih sıraya koydum.

- Resmi: Beylerbeği'nde Nedim Bey'de "Kaddi Amile Resmi" imzalı bir divitini gördüm. Sultan Mahmud'un tuğrasıyla iki tasdiki vardı.

- Rumi: Sıvama altın sürülmüş tombak bir divitini Esat Fuat Bey'de gördüm. Esası pirinç veya bakır olmalı. İmzası hokkasının altında sülüs bir istif içinde.

"Kaddi Amile Rumi" Saferülhayır fi sene 112 ibare ve tarihi okunuyor. Güzel bir rumi imzası var. Türk-İslam eserleri müzesinde No. 4097 de orta boy bir divitini bulduk.

Yine hokkası altında "Abdullahı Üsküdari Rumi imzasıyla 1109 tarihini okuduk. (1698). yine aynı yerde "Kaddi Anı ile Rumi., imzalı bir lake kuburlu hokkası var. 1148 (1735) tarihinde yapılmış. Bir üçüncüsü yine aynı yerdedir.

Keza bir divitte (Rumi) imzasını okuduk. 1010-1015(1601-1606) tarihleri arasında olmalı.

- Seyyid Hasan: Gümüş bir divitin iki yerinde "Ameli Seyyid Hüseyin" imzasını gördük. Altında tuğralı tasdiki vardı.

- Şehri: Uçları gümüş abanozdan divit. Tasdikli iki dane. Sultan Mahmud tuğralı. Tarihi yok. İmza tuğranın hemen üstünde ve boş bir yerde. Zevksiz basılmış. Ekrem Hakkı Bey'de, 5 - IV- 1958 de gördüm.

DİVİTCİ İMZALARINDAN ÖRNEKLER

Bunlar çok çeşitlidir. İçinde her nevi ve hatta bazı sanatkarların birbirinden farklı imzaları da vardır. Üzerlerinde hak sanatımızın esaslı numunelerinden sayılabilecek küçük, güzel ve nefis yazılı olanlarına müsadif olduk. Şimdiye kadar bulabildiklerimiz '

bir örnek olsun diye buraya sıraladık. Acaba bir sanatkarın neden böyle çeşitli mühür şeklinde imzaları vardır. Biz bunu şöyle izah edeceğiz. Kalıplar en dikkatli ve olgun hak-kaklar tarafından sert çelik üzerine hazırlanıyor. Bu bittabi bakır, gümüş, pirinç hokkalar veya aynı madenlerden yassı kalemdanlıkları üzerine basılıyor. Bittabi birkaç tane değil. Seri halindeki imalatta yüzlerce defa basıldığı oluyor. Bittabi mühür ne kadar sert olursa ! olsun. Aşınarak bozuluyor. Ve imzalar okunaklı çıkmayabiliyor. Bittabi yenisi hakettiriyor. Ne de olsa birincisi aynı yapılamıyor. Biraz farklı oluyor. Bir de kalemtıraşlarda olduğu gibi bir sanatkarın 8-10 çeşid imzalarına rastlıyoruz. Hele kalemtıraşdaki bizdeki en ufak imzalarındandır. Çabuk bozulabiliyor. Bu imza farkları ondan olabiliyor,. Bu verdiğimiz imzalarda görülmekte ve dikkatle bakılırsa seçilmektedir.

Pirinç ve gümüş üzerine resm'i darphane'nin bastığı padişah mühürlü damgaların sık sık bozulması icab ederse herhalde değiştirilmektedir. Fakat ben aynı padişah tuğralarındaki farkı çoğu iyi basılmadığından pek fark edemedim.

Divitci imzaları gördüklerimizden çok çeşitlidir. Bir kısmında ismiyle beraber "iş" manasına gelmek üzere "Amel" de başa geçirilmiştir. Bir kısmında "Kad Amile" diye başlar. Bir kısmı da mühürlerde olduğu gibi yuvarlaktır. Yalnız isim veya mahlas yazılır. mesela "Şehr'i" bir mahlastır.

Bir kısmı kenarları çeşitli münhanilerle çevrilidir. Mühim bir zat olan "Rumi"nin 3 çeşit imzasını görebildik. Birisinde bir hakkakin bazı yapraklı şekilleri vardır. Birisinde Safer 11 12(1700) tarihini okuduk. Hakkedilmiştir. Bununla yaşadığı ve iş yaptığı senelerden birisini öğreniyoruz. Fenn'i'nin keza 3 çeşit imzasını tesbit edebildik. Diğer birinde Baba ismini, birinde de "İbni" diye babasını yadediyor.

Bunlar görebildiklerimizdir. Kimbilir tesadüf edemediklerimiz daha neler vardır.

Divitçilerimizi imzalarıyla bir sıraya koymak mümkün değildir. Zira pek azında: tarih vardır. Mesela Rum'i'nin Safer 1112 (1700)

tarihini öğreniyoruz. Fenn'i de İkinci Sultan Mahmud zamanına rastlıyor diye öğrendik. Diğerlerini bilemediğimizden bir sıralama dememesinde (telkar olmalı) bulunamadık. Ali Üsküdar'i Renkli Helkar tezhibli kalemdanları hokkaları amillerini ince sanatkarımızın eserlerine koyduğu imza altı tarihlerinden tahmin edebiliyoruz. Fakat onları biz buraya almadık. Divitci kanbur Ahmed Üçüncü Sultan Selim zamanında yaşamış.

Şimdiye kadar araştırmalarımızda kalemtıraşlarımız, makta'cılar, kalemdanlıklarımızın tarihli listelerine rastlamadık. Kalemtıraşçıları bir yerde sıralanmış bulduk. Fakat onların da tarihleri yoktu.

Vaktiyle bakır ve pirinç divit yapanlar içinde en meşhur Kanbur Ahmed Usta, gümüşler içinde Mehmed Usta, Rumi, Fenni, Abdül-atif ve Recaidir.

DİVİT ÜZERİNE MEDLULLER VE TEŞBİHLER

- Bir divit üzerinde:
Yazılar gül gibi gülsün
Gide dillerden elem
Bağı maksudü kağıt
Ancak bülbülü oldu kalem
- Hem okur hem de yazar elde divit
Köyde hiç emsali yok bir koç yiğit
- Kıt'ali Sabit efendi:
Üç hokka devat'ında dedi yar ne vardır
Dedi kim eya husrev'i şirin şeker leh
Zülfü siyehin la'li lehin çeşmi kebudurt
Evsafını tahrir için üç dürlü mürekkeb
- Ali Üsküdar'i'nin:
BarekAllah zehiy devatı güzin
Seyreden tarhını eder tahsin
Bu kalemdanı eyleyen icad
Verdi zerrini devatı mihre kesad
Görse nakşı kitabesin Mani
Ola evvel nazarda hayranı
Mihri zer hakka eylese devran
Bu kalemdana olmaya şayan4

• Halil Edhem Arda Dostumuz bunu Nis'de 1947'de bularak satın almış. 115 x 405 ebadında renkli hekkar, Çok ince işçilik. İmzası düşmüş amma Ali Üsküdarinin harika bir eseri. Divitten ziyade yazı çekmececi.

TÜRK DİVİTÇİLERİNE DAİR
EFSANELERDEN BİRKAÇ
MİSAL

- Mehmed'e kim divit yaptırırsa "Sürreemini" olur. Padişahın namına vekaleten hacca gider. Her sene değişir, başka biri gelir.
- Divitci kanbur Ahmed, Üçüncü Selim zamanında yaşamış bir sanatkardır. Rivayete göre bu zat hayatı boyunca asla abdestsiz tez gahı başında bulunmamıştır. Yaptığı divitler uğurlu sayılmıştır. Bunun divitinden alanlar ve bu divitten yazanlar buldukları memuriyetlerde kolayca ilerler, akran ve emsalinden ziyade saadete nail olurlar. Zira Kanbur Ahmed divitlerinin içinde bir tılısmı havi gümüşten yapılmış bir mühür vardır, derler.
- Mehmed Ustanın divitini kullanan kazasker olurmuş, tefeülü var.
- Ricai'nin kalemtraşı, Ahmedin diviti pek meşhur. Yazanlar elinde divitini satar. Behemehal Ahmedin imzalsından alırlar. Kalem Vucudunu Vaz'ı Kubur eyledi⁵
- Sabit Efendi.

Bu hokkai devatı Siyehkarı siyeh Sabita
Sevdayı zülfü yar ile Kare çanaklıdır⁶

DİVİT'İN LÜGATTE YERİ,
MANALARI VE BAZI
YENİLİKLERİ

- Divit: Halk devata "divit" demektir. Bugün de hep divit denmektedir. Bu isim yerleşmiştir. Yanlış bir teleffuz bugün kökleşmiş bir isim vücuda getirmiştir.
- Devat: Divitin aslıdır. Edevat kelimesinden gelir. Şiirde elifi hazfolunarak kullanıldığından devat denmiştir. Ondan da tahrif olunarak divit olmuştur. Necib Asım 1311 (1893-1894) de neşrettiği "Kitap" eserinde

• Bir kaç yazı üstadının vefatları sırasında münasebet düşen yerlerde Müstakim zade Süleyman Sadeddin Efendi "Tuhfetül Hattatin" eserinde bu ibareyi kullanmıştır.

• Hekimbaşı Gevrekzade Hafız Hasan Efendi Mecmuası İstanbul Belediye Kütüphanesi M. Cevdet Yazmaları N. 434

diyor ki: Devat kalemndanlı ve mürekkepliği kapaklı, pırınç, gümüş, tunç ve altundan mamul bel divitleri. Osmanlılarda edevati kitabete pek ziyade ehemmiyet veriliyor.

- Divitci: Divit yapan ve satan.
- Devatçı: " " " "
- Divit şiltesi: Divitlere kaymasın diye bir kılıf yaparlar, çakı mafazası gibi, ona derler.

- Devatçılar mahallesi: Üsküdar'da Zeynep kamil Hastahanesi karşısına rastlar. Burası hastahenenin önünde lüzumsuz ve çok geniş açılan ve alçaltılan yol dolayısıyla Divitçiler tekkesi itlak olunan yer ve bu isimle anılan çeşme ve içinde XVII inci asır sonlarının dünyaca meşhur hekimlerimizden Bursalı Ali Münşi Efendinin medfun olduğu hazire perişan bir durumda yüksekte kalmış ve çeşme de yıktırılmıştır. Ceride'i Havadis'in No. :z. 12 5 6 (1 840) nüshasında bir ilan vesilesiyle buraya Devatçılar mahallesi deniyor.

Buraya neye bu isim verilmiştir bilmiyoruz. • Devatçıların (divitçilerin) burada oturduklarını tahmin etmiyoruz. Belki birkaç imalathane olabilir, fakat pazarı olamaz. Zira semt ticaret merke- zine uzak ve aykırıdır.

- Devattar: Yazıcı, eskiden vezirler dairesine mensub katiblerden ve okuma yazma bilen ağalara itlak olunur. Bunlar içinde mühim mevkilere geçenler de tarihte mezkurdur. Hüseyin Kazım Bey merhum Hekim Şanizade Ataullah Efendi tarihinde şu cümleyi zikrediyor: " ... Tarafı sadrı azamiden resmen irsal olunan devattar ağa "

- Devat odası: İbnülemin Mahmud Kemal Bey Merhum Kütüphanesinde No. 2802 sayılı bir yazma eserde Adli Sultan Mahmud zamanında Sarayı Hümayunda "Devat Odası" tesmiyesi gözümüze ilişti,

- Divitçiler Çarşısı: Ben Uzunçarşı'da • Fincancılar Yokuşu üstünde Marpuçular kavşağında 3-4 dükkanda divit yapıp satıldığını gördüm. Hatta bakır sade bir diviti mütareke yıllarında 4 kuruşa aldığımı hatırlarım. Asıl divitçiler vaktiyle Süleymaniye camii dış duvarının önünde yani tiryaki çarşısı karşısında bulunmuş. 10-15 dükkân kadar olduğu söylenir.

Lakin Bayezid'de şimdi Eczacı Mektebi karşısında kağıtçılar, müzehhib ve mücellid dükkanlarında da ya elden kıymetli veyahud harcıalem divitler münasib fiyatlarla satılırdı.

- Divitdar Mehmed Efendi camii ve çeşmesi. Bu cami halıcılarda idi. 1917 Fatih yangınında yandı. 1931 de resmini çektim. Yalnız minaresi ve çeşmesi kümbetli kalmıştı. Halıcılarda Sultan Selim Medresesine yakındı. Hazi-resini göremedim. Hemen yanındaki sokakta saray hamamı vardı. Yıkılmadan önce resmini yapmıştım. İstanbul'da mevcut olmayan binalar dosyasında durmaktadır. Halen hamamdan bir iz bile kalmamıştır. Çeşmesi Divittar Mehmed Efendi yanındaki saray hamamı sokağına bakardı. Çeşmenin resmini de çizmişim. Yedinci Tepe Çeşmeleri dosyamızda mahfuzdur. Bu zatın kim olduğunu ve tarihini öğrenemedim.

- Divitçiler ıçı: Dükkanlarının toplu olarak bulunduğu yerlere de itlak olunur.

DİVİTLERE KONAN MÜREKKEP

Divitlerde kullanılan mürekkepler yüzde doksan dokuz siyahtır. Yalnız surh mürekkepli tek hokkalı divit nadiren işidilmiştir. Ekseriya bu kırmızı mürekkep için siyahının bulunduğu hokka içinden ikiye bölünmüş ve başka kapaklar ile ayrılmış ve bu maksadla kullanılmıştır. Bunlara iki bölmeli ve kapaklı hokka deriz.

Ekseriya divit hokkaları tektir. Ve siyah mürekkep'e mahsustur. İçine ham ipek kalıntılarında lika ismi verilen bir ufak yumak konur. Pamuk kullanılmaz zira kamyş kalemin ucundaki yarığa takılır ve o yazıyı bozduğu gibi çekerken incecik ucunu da zedeleyebilir.

İşte divitlerde kullanılacak mürekkebi mücellidler ve müzehhibler veyahud varsa müstekilen mürekkepciler dükkan veya çarşılarında satarlar. Bunun da ucuzu ve bahalısı, iyisi ve hatta kötüsü bulunur. İyi cins mürekkebi bu sahada cid.di çalışarak ve iyi mal çıkararak meşhur olanlardan almağı meraklılar tercih eder. Harcıalem mürekkepler ucuz ise de hileli ve hatta bozuk olandan alanlar

memnun kalmaz. Ya çok suludur veyahud aşırı zamkı vardır. Hatta zamkı az olanları da görülmüştür. Çok zamkılı ufak bir rutubetle kağıdın karşısına yapışır. Az olanı da çıkar, sahifeyi ve temas ettiği yerleri kirletir. Yani bu mürekkep vaktiyle bir mesele idi. Lakin hallolunmuştu. En makbul mürekkep beziryağı yakılarak toplanan isten yapılındır. Sudan'da çıkan ve vaktiyle İstanbul'a çok sevkedilen Cellab zamkiyle karıştırılır. Tokmakla en az 70,000 defa döğülerek hazırlanır. Sonra muayyen miktarda sulandırılır, ticarete sevkedilir. En ince mürekkep budur, Erbabınca akışı çok medhedilir. Zira imali esnasında yardımcı bazı maddeler de katılır. Çeşitli formülleri elimizdedir. Ayrıca neftyağı isinden, çıra isinden de yapılır. Fakat erbabınca isleri kalın olduğundan tercih edilmez. Fakat bunlar ucuza satılır.

İki renk mürekkepler divitlerde az bulunur. Her rengi yapılmıştır. Nadir kullanıldığından başka likalı hokkalarda kullanılır. Kurur veya koyulaşırsa siyah mürekkepte olduğu gibi herhangi bir su ve meraklılarınca iyi aksın diye asma dalından şişeye toplanan mayi'ile sulandırılır ki Rahmetli Reisül hattatin Hacı Kamil Efendi tarafından çok kullanılırdı.

Mürekkepler kapalı hokkalarda uzun zaman kullanılmıyarak durursa küflenebilir. Açık bırakılırsa da kurur, yani bunu sık sık kullanma fırsatını kaçırmıyanlar çok işidilmiştir.

Bazen mürekkebe çok su konursa akçıl yazır. Fazla koyu olursa kalem yürütülemez.

Halen bu islerden yapılmış mürekkepler bulunmamaktadır. Zira yapılmıyor. Lakin siyah ve çok ince olduğu tahakkuk eden lastik boyası zamkla ve diğer maddelerle muamele edilerek mürekkep hazırlamaktadırlar. Aranırsa meraklılarında bulunuyor. Tecrübeme istinaden şunu söyleyebilir ve tavsiye ederim ki tüpler içinde Lefranc Talens ve Pelikan tüh içinde siyah boyaları hokka içine biraz konur ve münasib şekilde sulandırılırsa ala mürekkebi olur ve bugün için de mürekkep arama zahmetinden bizi kurtarır. En mühim vesikalar ve mevzularımızı yazıp bırakacaksak böyle siyah mürekkebi tercih etmeliyiz.

